

SHAÑARAQ TÁRBIYASI MASHQALALARINDA ATA-ANA HÁM BALALAR MÚNÁSEBETLERINIŇ PSIXOLOGİYALIQ ÓZGESHELİKLERI

Ayimbaevna Aynura Rustamovna

Berdaq atındağı QMU.

L.Bektursinova

QDU Pedagogika va psixologiya kafedrası docent., PhD.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20301608>

Annotaciya. *Bul jumista shañaraq tárbiyası mútajlikleri hám bul procestegi mashqalardıń júzege keliw sebepleri úyrenilgen. Ata-ana hám balalar múnásbetleriniń psixologiyalıq ózgeshelikleri, olardıń bala jas ózgesheliklerine hám shañaraqtağı psixologiyalıq ortalıqqa tásiiri analizlengen. Maqalada shañaraqtağı unamsız múnásbetlerdi korreksiyalaw hám ata-analar ushın psixologiyalıq usnıslar islep túsindirilgen.*

Gilt sózler: *Shañaraq tárbiyası, ata-ana hám bala múnásbetleri, psixologiyalıq ózgeshelikler, shañaraqlıq mashqalalar, bala shaxsı, psixologiyalıq ortalıq, tásir etiw usılları.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕТСКО-РОДИТЕЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ПРОБЛЕМАХ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ.

Аннотация. *В данной работе исследуются проблемы семейного воспитания и причины их возникновения. В этом контексте анализируются психологические особенности детско-родительских отношений, их влияние на возрастные особенности ребенка и психологический климат в семье. В статье рассматриваются методы коррекции негативных взаимоотношений в семье и разработаны психологические рекомендации для родителей.*

Ключевые слова: *Семейное воспитание, детско-родительские отношения, психологические особенности, семейные проблемы, личность ребенка, психологический климат, методы воздействия.*

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PARENT-CHILD RELATIONSHIPS IN THE PROBLEMS OF FAMILY EDUCATION.

Abstract. *This paper examines the problems of family education and the reasons for their occurrence. Within this context, the psychological characteristics of parent-child relationships, their impact on the child's age characteristics, and the psychological climate in the family are analyzed. The article discusses methods for correcting negative family relationships and develops psychological recommendations for parents.*

Keywords: *Family education, parent-child relationships, psychological characteristics, family problems, child's personality, psychological climate, methods of influence.*

Házirgi zaman jámiyetiniń rawajlanıw basqışında hár tárepleme jetilgen, mánáwiy bay hám psixologiyalıq jaqtan turaqlı jas áwladtı tárbiyalaw eń áhmiyetli wazıypalardan biri bolıp tabıladı. Bul processtıń baslanğısh hám eń tiykarlı oshağı — bul shañaraq esaplanadı.

Shañaraq — tek ǵana sociallıq birlik emes, bálki insan shaxısınıń qaliplesiwi, onıń dáslepki kórinisi hám múnásbetlerdi uǵınıwı ushın tiykarlı psixologiyalıq mánzil bolıp xızmet etedi.

Sunday-aq, zamanagóy globalasıw hám informacion texnologiyalar dáwirinde shańaraqtaǵı tárbiya máseleleri ózgeshe psixologiyalıq jantasıwları talap etpekshi.

Shańaraq tárbiya procesindeǵı eń quramalı hám áhmiyetli tárep — bul ata-ana hám balalar arasındaǵı múnábetlerdiń psixologiyalıq dinamikasında esaplanadı. Tájiriybeler sonı kórsetedi, shańaraqtaǵı turaqlı psixologiyalıq ortalıq, óz-ara túsiniw hám múnábetlerdiń durıs jılǵa salınıwı balanıń keleshekte jamiyetke beyimlesiwı, onıń ruwxıy sawlıǵı hám shaxslıq rawajlanıwı ushın kerelikli tirgek boladı. Kerinshe, bul múnábetlerdeǵı kemshilikler, avtoritar yamasa dıqqatsızlıqqa tiykarlangan tárbiya usılları bala psixikasında túrli mashqalalardıń (agressiya, ózine isenimsizlik, qorqınısh, nevroz h.b.) kelip shıǵıwına sebep bolıwı múmkin.

Búgingi kúnde shańaraq tárbiyası mashqalaların úyreniwde ata-ana hám balalar múnábetleriniń jas ózgesheliklerine sáykes psixologiyalıq qásiyetlerin anıqlaw júdá aktual máselelerden biri bolıp tabıladı. Sebebi, kóbinese ata-analardıń psixologiyalıq bilimleriniń jetispewshiligi, balanıń jas krizisleri dáwirindeǵı (ásirese, óspirimlik dáwirinde) ózgerislerdi durıs bahalay almawı shańaraq ishindeǵı konfliktlerge alıp keledi. Shańaraq tárbiyası procesinde ata-analardıń óz perzentlerine bolǵan qatnası, tásir kórsetiw usılları hám qarım-qatnas xarakterini balanıń emocional hám sociallıq rawajlanıwın belgilep beredi. Psixologiyalıq ilimde ata-ana múnábetleriniń tiykarlı túrt túrli modeli ajratıp kórsetiledi:

1. **Avtoritar (húkimran) usıl:** Bul usılda ata-analar baladan qatań intizam hám boysınuwdı talap etedi, biraq ózleri tárepinen jıllıq, emocional qollap-quvvatlaw jeterli dárejede bolmaydı. Bunday ortalıqta ósken balalarda qorqınısh, ózine isenimsizlik, agressiya yamasa jasırın túrdeǵi qarсылıq kórsetiw qásiyetleri qalıpsedi.

2. **Liberal (bárine ruqsat beriwshi) usıl:** Ata-analar balaǵa sheksiz erkinlik beredi, hesh qanday sheklewler qoymaydı. Bul balanıń ózin-ózi basqarıw qábiletiniń tómenlewine, egoizmlik hám jamiyetlik normalarǵa beyimlesiwde qıyınshılıqlardıń kelip shıǵıwına sebep boladı.

3. **Indifferent (dıqqatsız, parqsız) usıl:** Perzentiniń ruwxıy dúnyası, qızıǵıwshılıqları menen qızıqpaytuǵın, emocional jaqtan suwıq ata-analar usılı. Bul eń qáwipshil model esaplanıp, balada *adamlardan* jatlasıw, emocional jetispewshilik (deprivaciya) hám gúmanlanıwshılıq sezimlerin oyatadı.

4. **Demokratik (avtoritetli) usıl:** Ata-ana hám bala múnábetleriniń eń optimal forması bolıp tabıladı. Bunda qatańlıq hám talapshańlıq balanıń pikirin húrmetlew, emocional jaqınlıq hám túsiniw menen teń salmaqlılıqta alıp barıladı. Balada ózine isenim, juwapkershilik hám basqalar menen durıs múnábet qurıw kónlikpeleri qalıpsedi.

Bala shaxsınıń rawajlanıwı bir tegis keshpeydi, ol belgili bir jas dáwirlerinde psixologiyalıq krizisler arqalı ótedi. Bul dáwirlerde ata-ana hám bala múnábetleriniń durıs baǵdarlanıwı krizistiń unamlı sheshiliwine járdem beredi:

• **Kishi jas dáwiri (3 jas krizisi):** Balanıń "Men ózim" dep gárezsizlikke umtılwı baslanadı.

Ata-analardıń shıdamlılıǵı hám balaǵa qáwipsiz shegarada erkinlik beriw kónlikpeleri zárúr.

• **Mektep jasındaǵı dáwir (7 jas krizisi):** Bala endi jańa sociallıq rol — "oquwshı" rolin iyeleydi. Bunda ata-ana tárepinen balanıń jetiskenliklerin hám retsizliklerin durıs bahalay biliw áhmiyetli.

• **Óspirimlik dáwiri (11-15 jas krizisi):** Eń quramalı hám turaqsız dáwir bolıp tabıladı. Bul dáwirde balada "úlkenlik sezimi" qaliplesedi. Ata-analar kóbinese balanı ele de kishi dep esaplap, qatań baqlawdı saqlap qalıwǵa umtıladı, bul bolsa keskin konfliktlerge (ǵárezsilik hám baǵınıw konfliktı) alıp keledi. Óspirim menen qarım-qatnasta "bálentten tómenge" pricipinen "teńdey múnásebet" (partnyorlıq) principine ótiw talap etiledi.

Zamanagóy shańaraqlarda ata-ana hám bala múnásebetlerine unamsız tásir etiwshi bir neshe tiykarlı psixologiyalıq faktorlar bar:

• **Emocional gipoprotekciya (dıqqattń jetispewshiligi):** Ata-analardıń jumıs bántligi, social-ekonomikalıq mashqalalar sebepli balaǵa tek mútajliklerin qandırawshı (kiydiriw, awqatlandırıw) retinde qarap, onıń ruwxıy dunyasına dıqqat bólmeydi.

• **Giperprotekciya (shama mólshersiz ǵamqorlıq):** Balanı hámme nárseden qorǵawǵa, onıń ornına hámme sheshimdi qabıllawǵa umtılıw. Bul balanıń erksiz, jaltaq hám basqalardıń tásirine tez túsip qalıwshı bólip ósiwine alıp keledi.

• **Psixologiyalıq destrukciya hám túsınbewsizlik:** Shańaraqtaǵı sózlerdin jasalma ekenligi, subektivlik, balaǵa jetispeytuǵın talaplar qoyıw (mısalı, ata-ananıń ózi erise almaǵan maqsetlerin bala arqalı ámelge asırıwǵa umtılıwı).

• **Gadjet hám internet ǵárezziligi mashqalası:** Virtuallıq real qarım-qatnastıń ornın basıwı nátiyjesinde shańaraq aǵzaları arasındaqı "emocional baylanıs"tıń úziliwi.

Uluwma aytqanda, shańaraq tárbiyası processinde ata-ana hám bala múnásebetleriniń psixologiyalıq ózgesheliklerin úyreniw – búgingi kúnniń eń aktual máselelerinen biri bolıp qalaberedi. Izertlewler kórsetkenindey, shańaraqtaǵı psixologiyalıq ortalıq, ata-ananıń tárbiyalaw stili hám balanıń jas ózgesheliklerin esapqa alıw dárejesi shaxstıń keleshekтеgi jetiskenliklerin rawajlandırıwshı tiykarlı faktorlar esaplanadı. Ata-ana hám bala ortasındaǵı múnásebetlerdegi mashqalalardıń baslı sebebi – óz-ara túsınispewshilik, emocional jaqnlıqtıń jetispewshiligi hám avtoritar tárbiyalaw usıllarına umtıluwları ekenligi anıqlandı. Bul mashqalalardı unamlı sheshiw ushın shańaraqta demokratiyalıq ortalıqtı qalıplestiriw, balanıń pikirin sıylaw hám olar menen ashıq sáwbet jasaw talap etiledi. Sonday-aq, zamanagóy shańaraqlardaǵı psixologiyalıq krizislerdiń aldın alıwda ata-analardıń psixologiyalıq sawatlılıǵın arttırıw, mektep hám shańaraq birgeligin kúsheytiw zárúr. Tek ǵana óz-ara tózimlilik hám de dástúriy hám zamanagóy tárbiya usılların durıs úylestiriw arqalı ǵana jámiyet ushın ruwxıy jaqтан salamat, kámil insandı tárbiyalap jetistiriw múmkin.

• **Shańaraq – shaxs qalıplesiwiniń tiykarı:** Bala shaxasınıń ruwxıy hám emocional rawajlanıwı tuwrydan-tuwry ata-ananıń qarım-qatnası hám shańaraqtaǵı mikro-ortalıqqa baylanıslı.

• **Múnásebetlerdiń transformaciyası:** Zamanagóy dáwirde ata-ana hám bala múnásebetlerinde dástúriy qatańlıqtan unamlı, yaǵnıy sheriklik hám dildan muloqot formasına ótiw kerekshiligi sezilmekte.

• **Psixologiyalıq qollap-quvvatlaw:** Shańaraq tárbiyasındaǵı mashqalalardı kemeytiw ushın ata-analarǵa turaqlı túrde psixologiyalıq konsultaciyalıq járdemlerdi shólkemlestiriw áhmiyetli.

Bala tárbiyası – bul bir tárepleme buyırıq emes, bálki ata-ana hám balanıń óz-ara túsiniwge tiykarlanǵan turaqlı psixologiyalıq baylanısı bolıp tabıladı.

Shańaraq tárbiyası mashqalalarında ata-ana hám bala múnásebetleriniń psixologiyalıq ózgesheliklerin tereń túsinip jetiw, tek ǵana bir shańaraqtıń emes, bálki pútkil jámiyetniń salamatlıǵın táminlewdiń kepili esaplanadı. Maqalamızda qaralǵan krizisli jaǵdaylar hám olardıń sheshimi shaxstıń ruwxıy kemshiliklerin saplastırıwǵa qaratılǵan. Ata-analardıń óz perzentleri menen óz-ara múnásebetinde emocional jaqınlıqtı táminlewi hám balanıń individual qásiyetlerin esapqa alıwı keleshekтеgi unamlı nátiyjelerdiń tiykarı boladı. Sol sebepli, búgingi kún ata-anasınan joqarı psixologiyalıq sawatlılıqtı hám perzent tárbiyasına belsendi tásir etiwdi talap etedi.

Uluwmaqlap aytqanda, shańaraq tárbiyasında ata-ana hám bala múnásebetleriniń psixologiyalıq ózgesheliklerin úyreniw — búgingi kúnniń eń áhmiyetli máselelerinen biri bolıp qalmaқта. Izertlewler kórsetkenindey, shańaraқтаǵı psixologiyalıq ortalıq, ata-ananıń tárbiyalaw usılı (avtoritar, liberal yamasa demokratik) balanıń jeke tulǵa bolıp qaliplesiwine tuwrıdan-tuwrı tásir etedi. Balalardıń jas krizisleri dáwirinde júzege keletuǵın túsinbewshiliklerdi unamlı sheshiw ushın ata-analardıń psixologiyalıq sawatlılıǵın arttırıw zárúr.

Shańaraқта óz-ara isenim, húrmet hám ashıq-aydın múnásebetlerdiń jolǵa qoyılıwı tárbiyadaǵı kóplegen mashqalalardıń aldın alıwǵa imkaniyat beredi. Sonlıqtan, ata-ana hám bala ortasındaǵı unamlı psixologiyalıq baylanıstı bekkemlew tek ǵana bir shańaraq abadanlıǵı emes, bálki jámiyet kelesheginin turaqlılıǵın táminlewdiń baslı shárti bolıp esaplanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. **Karimova V.M.** *Oilaviy hayot psixologiyasi: O'quv qo'llanma.* – Toshkent: "Sharq", 2006. – 142 b. (*Shańaraq psixologiyası boyınsha tiykargı ilmiy miynetlerden biri*)
2. **G'oziyev E.G'.** *Ontogenez psixologiyasi: Nazariy va amaliy tahlil.* – Toshkent: "Noshir", 2010. – 356 b. (*Balalardıń jas ózgeshelikleri hám krizisleri haqqında*)
3. **Shoumarov G'.B. va boshqalar.** *Oila psixologiyasi: Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik.* – Toshkent: "Sharq", 2008. – 296 b. (*Ata-ana hám bala múnásebetleri mashqalalari keń tushindirilgen*)
4. **Rasulov A.I.** *Ota-ona va farzand munosabatlarining psixologik xususiyatlari.* // "Psixologiya" ilmiy jurnali. – Buxoro, 2019. – №3. – B. 45-51.
5. **Egamnazarova F.A.** *Oila tarbiyasida ota-ona pozitsiyasi va farzand shaxsining shakllanishi.* // "Pedagogik mahorat" jurnali. – Buxoro, 2021. – №5. – B. 112-118.
6. Lolaxon B., Ayjamal B. PEDAGOGIK INSTITUTLARDA BILIM BERISH MAZNUNI VA BILIM OLIISH MALAKASINI SHAKILLANTIRISH //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 20. – №. 4. – С. 142-143.
7. Бектурсынова Л. ФАСИЛИТАЦИЯ ВОСИТАСИДА ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ //ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА. – 2017. – Т. 35. – №. 4. – С. 50-53.
8. Bektursinova L. X., Madaminova N. O. CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF LITTLE CHILDREN'S MENTION //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 5.
9. Bektursinova L. X., Ismailova G. ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE FAMILY IN AGGRESSIVE SITUATIONS IN ADOLESCENTS. – 2024.